

Henning Ottmann

Ludwig-Maximilians-Universität München, Geschwister-Scholl-Institut, Oettingenstrasse 67, D-80538 München
henning.ottmann@gsi.uni-muenchen.de

Mediteransko mišljenje

Sažetak

U djelu Pobunjeni čovjek Camus je razvio enigmatičnu »mediteransku filozofiju«. U radu se pokazuje kako je Camus u toj filozofiji pronašao svoj odgovor na »revolt« 19. i 20. stoljeća. Također, to je filozofija koja ima političku pozadinu u francuskoj politici, pozadinu koja je do danas bila zanemarena.

Ključne riječi

Albert Camus, mediteranska filozofija, politika, Europa

»Talijani znaju živjeti«, kaže moja supruga. Nije mi posve jasno što ona pod time misli. Piti espresso na pijaci? *Canzone italiana*? Satima uživati u jelu s obitelji? Muka je izabrati. Kada Camus promiče »mediteransko mišljenje« čovjek je zbunjen na sličan način. Što filozof hoće kazati tim pojmom? Želi li time reći da voli sunce i more? To isto činimo i mi na hladnom i mračnom sjeveru. Možda to činimo i više nego južnjaci koji sunce i more smatraju samorazumljivim. Već je njemački car selio na jug. Danas se tamo mogu vidjeti umirovljeni studijski savjetnici kako lutaju alejama Toskane, dok njihove supruge upravo tamo sade lončanice ili beru plodove s vlastitih maslinovih stabala. Dakle, što nam je Camus htio kazati pojmom 'mediteransko mišljenje'? Prvi bi odgovor mogao biti da je htio kazati nešto što je također kazivao povjesničar Braudel, pisac velike povijesti Sredozemlja (Braudel 1999; Braudel i dr. 2006). Braudel je Sredozemlje promatrao kao obilježeno uvijek jednakim ciklusima načina življenja. Na otocima, na obali i na kopnenom prostoru još se sredinom 20. stoljeća moglo misliti da se život tamo malo promijenio od antičkog doba Rimljana. Hans Freyer opisuje kako je u Toskani susreo seljaka s volovskim kolima punim grožđa i kako ga je obuzeo osjećaj da je tako bilo i prije 2000 godina (Freyer 1955, Predgovor). Krajolik obilježuje čovjeka, pa tako i život na moru. Tako razmišljati znači ne zapadati u ideologiju »krvi i tla«. Ono što obilježuje način življenja može nadasve biti predmet trijezne *géohistoire*, kako ju je predočio Braudel. Već su ranije Bodin i Montesquieu ćudoređe i zakone doveli u svezu s klimom. Kod Montesquieua pronalazimo da sloboda ne može uspijevati pod vrelin suncem; to je hipoteza koju se jednom očito moglo i empirijski provjeriti. Camusov učitelj, Jean Grenier, napisao je:

»Kontakt s narodnom mudrošću Sredozemlja može čovjeka obnoviti. Mediteran je življi od svake političke, društvene ili vjerske revolucije.« (Radisch 2013: 82)

To je zacijelo vjerovao i Camus. Camus, dakako, nije ni povjesničar niti psiholog. On je filozof i pjesnik. U susretu s krajolikom i morem koje blista na suncu on zapada u sanjarenje.

»U proljeće«, piše Camus,

»... bogovi stanuju u Tipasi [jedan rimski razrušeni grad, H. O.]. Oni govore kroz sunce i kroz zrak grmlja pelina (...), kroz ruševine prekrivene obiljem iznikloga cvijeća i kroz puninu svjetla kamenih razvalina.« (Camus 1968: 7)

‘Mediteransko mišljenje’ u tom je pogledu manje mišljenje a više osjećanje. To je izraz ljubavi u kojoj se međusobno stapaju sjećanja na vlastitu mladost pod suncem, na zavičaj, majku i more. Gdje pada ljubav, više se ne pita za razloge. Dakle, pjesnik može i sanjariti o suncu i moru. Tko to ne bi razumio?

Filozofa se, međutim, i dalje mora smjeti pitati što on misli pod pojmom ‘mediteransko mišljenje’. Filozofi koji su zanimali Camusa u njegovoj mladosti nisu nam baš od pomoći. Njegov posljednji rad nosi naslov *Kršćanska metafizika i neoplatonizam* (1978). U radu je obradio filozofiju Augustina i Plotina, dvojicu sinova Sredozemlja, što je i sam bio, no obojica su misaono neprimjereni za poticaj na slavlje prirode i njene ljepote. Poput Platona, Augustin i Plotin htjeli su odvratiti pogled od svijeta osjetilnoga iskustva prema svijetu ideja. Oni nisu valjani svjedoci za okretanje prema ovome svijetu i prema ovoj zemlji.

Sljedeći trag vodi prema drugom spisu – *L’Homme révolté (Pobunjeni čovjek)*. Na kraju toga djela nalazi se poglavlje »Mediteransko mišljenje«. *L’Homme révolté* predstavlja pledoaje protiv neumjerenosti i *hybrisa* moderne, pledoaje protiv terora, bilo onoga jakobinaca ili ruskih nihilista, bilo onog fašista ili staljinista. Sada se približavamo ‘mediteranskom mišljenju’, razumijevajući ga kao filozofiju mjere koja se suprotstavlja neumjerenosti moderne. Kriterij ljudskoga za Camusa je »mjera«, a Grci su bili oni koji su je u svemu slavili.

Čovjek se »buni«, a pobuna je, smatra Camus, jedina neuzdrmana izvjesnost koja mu je preostala. Čovjeku se opstanak čini besmislenim i apsurdnim, ali ujedno zna: »Je me révolte, donc nous sommes.« Ovdje je zagonetno kako Camus od Ja dospijeva do Mi. »Ja se bunim, dakle mi jesmo.« To je neobjašnjiv skok, ali je taj iskaz za Camusa neposredno očevidan. On je krik, usklik, a ne rezultat argumentacije. Krik stupa na mjesto Descartesova *cogito* te je Camusu jednako tako nedvojbena kao što je Descartesu nedvojbena bio *cogitans sum*. Pobunom čovjek prosvjeduje protiv apsurdnosti opstanka, protiv nerazumnosti nepravde i patnje. Ali pobuna, bez obzira na to koliko bila opravdana, može i sama postati pogibelj. Pobuna može čovjeka učiniti neumjerenim i oholim. Tada čovjek odgovara na smrt Boga obogotvorenjem sebe sama.

Camus istodobno kazuje »da« i »ne«. Izriče »da« za pobunu koja prosvjeduje protiv apsurdnoga, patnje i nepravde. Govori »ne« protiv nadomjesnih bogova koji su se pojavili s modernom. *L’Homme révolté* objavljen je 1951. u doba kada je Francuska revolucija još uvijek predstavljala mit Francuske bez prigovora, a François Furet (1927.–1997.) još nije igrao nikakvu ulogu. Pojavio se u doba tijekom kojeg su intelektualci Francuske još uvijek namigivali staljinizmu. Poznato je da je Camusova kritika marksizma razorila prijateljstvo između njega i Sartrea. Camusov učitelj Grenier prigovorio je da se *L’Homme révolté* nalazi »na reakcionarnoj liniji Maurrasa« (u *Carnet 1944–1971*, cit. prema Todd 1999: 587). U prigovoru ima istine utoliko što Camusovo stajalište, doduše, ne sliči pred-fašizmu, ali ipak pokazuje začuđujuću sličnost s konzervativnom kritikom modernosti. No, što to uopće znači? Koga je to uopće briga? Ovisi li istina o tome tko je izriče ili tko joj iskazuje odobravanje?

Ono što Camus razumije pod ‘mediteranskim mišljenjem’ određeno je dihotomijama. Jedna je dihotomija između židovsko-kršćanskoga povijesnog mi-

šljenja i grčke kozmologije (mogli bismo kazati: priroda nasuprot povijesti), između mišljenja napretka i uvijek jednakih ciklusa života, odnosno između otuđenja prirode i uklapanja u kozmos. U Hegelovu ili Marxovu shvaćanju povijesti Camus je vidio, slično Löwithu, samo sekulariziranu židovsko-kršćansku eshatologiju ili sekularizirani mesijanizam. »Sunce me poučilo«, pisao je, »da povijest nije sve« (Camus 1992: 7).

Druga dihotomija vodi nas ravno u politiku. To je sukob, kako to Camus formulira, »između njemačkih snova i sredozemne tradicije«, odnosno između »njemačke ideologije i sredozemnoga duha«.

»Zajednica nasuprot države, konkretno društvo nasuprot apsolutističkoga društva, promišljena sloboda nasuprot racionalne tiranije, altruistični individualizam nasuprot kolonizacije masa.« (Camus 1953: 242)

Ovdje je Camus zaboravio da je fašizam rođen u Italiji, usred Sredozemlja. Zaboravio je Rim kao uzor svih imperija te je zaboravio da su Francuzi, Talijani i Španjolci provodili kolonijalnu politiku u velikom stilu. Ovdje je glavni krivac za »njemačke snove« opet Hegel, što ne svjedoči osobito o filozofijsko-povijesnoj kompetenciji filozofa. Camus je postao filozof za završne razrede, a nakon smrti neka vrsta Jamesa Deana filozofije. Njegova su znanja o povijesti filozofije ipak bila skromna. Uvjerljiviji je bio kao pjesnik i humanist nego kao filozof po struci. Često je argumentaciju nadomještao patetikom. Njegova je filozofija apsurdna i sama bila apsurdna, kako se vidi na primjeru 'mediteranskog mišljenja', te se nije mogla ni održati. No ona je ipak bila tu; bila je pozitivna, davala je smisao, sve i kada je bila odjevena u lik prirode. Camusova filozofija apsurdna počivala je na jednom tajnovitom sporazumu koji je izašao na svjetlo dana tek kasnije.

Radilo se o politici, čistoj i jednostavnoj politici. U *Pismima njemačkom prijatelju* Camus je napisao da buduća Europa ne treba biti »njemačka Europa«. Tu 'mediteransko mišljenje' znači misliti o jednom savezu sredozemnih naroda, što je ideja koja se u Francuskoj stalno iznova javlja. Dvadesetih godina dvadesetog stoljeća ideja je propagirana u različitim časopisima kao i u Sredozemnom središtu u Nici. Voditelj toga središta – nitko drugi doli Paul Valéry – posjetio je 1933. Mussolinija. Htio je diktatora uvjeriti da bi Italija i Francuska morale stvoriti osovinu protiv Njemačkoga Carstva. Ideju je ponovno preuzeo Alexandre Kojève koji je 1945. razvio viziju jednoga »l'Empire latin« (uostalom, nakon što je prethodno slavio Napoleonov imperij i na čudnovat ga način identificirao s Hegelovom državom). Trenutačno je Agamben taj koji je preuzeo Kojèveovo nasljedstvo. Stara je Europa, kaže Agamben, doživjela neuspjeh (Agamben 2013). Treba je zamijeniti savezom Francuske, Španjolske i Italije. Agamben s pravom kritizira ekonomističku Europu u kojoj se sve vrti oko novca i gospodarstva, a ne oko kulture i načina života, ali nije u pravu kada pokušava Europu raskoliti i kada naginje starim napoleonskim snovima.

Predlažem da se sve to zaboravi. Zemlje Juga mogu imati drugačiju predodžbu o financijskoj politici od zemalja Sjevera. Mogu se možda nadati da će drugi na kraju platiti njihove dugove, čak i ako stalno žive iznad svojih mogućnosti. Ideja odvajanja Sjevera od Juga provlači se kroz mnoge glave kao utvara. Ona je privlačna jer program koji kazuje »Dobit ćete novac, ali zato reformirajte svoje gospodarstvo« ne funkcionira i vjerojatno ni ne može funkcionirati. S jedne strane, kraj jedinstvenoga eura ne bi bio kraj Europske unije. S druge strane, ne može se od Talijana i Grka zahtijevati da žive kao Nijemci. Kako žele živjeti, moraju sami odlučiti, a moglo bi se dodati – i sami platiti, osim ako po srijedi nije nužda. Ali postoji li trajni slučaj iz nužde, to jest trajno izvanredno stanje?

Sjever i Jug – tko bi mogao pomisliti da će u *Europi* to jednom postati politički pojmovi? Pri tome je u prošlosti odnos bio takav da je Sjever učio od Juga. Od Grka smo naučili gotovo sve: demokraciju, filozofiju, tragediju, komediju i povijesnu znanost. Od Rimljana smo naslijedili racionalno pravo i jezik razgovijetan i jasan kao staklo. Raskol Europe na Sjever i Jug ili osovinu sredozemnih naroda, koja bi se izrijekom usmjerila protiv Njemačke, nisu ideje koje nagovještavaju dobre događaje u budućnosti. To su ideje od jučer i prekjučer, izdanak avanturističkoga mišljenja i korak natrag iza onoga što Europa već ima za ponuditi.

S njemačkog preveo:
Pavo Barišić

Literatura

Agamben, Giorgio (2013) »Se un imperio latino prendesse forma nel cuore d'Europe«. *La Repubblica*, 15. 3. 2013. (fr. prijevod »Que l'Europe latin contre-attaque«, *Libération*, 24. 3. 2013.).

Braudel, Fernand (1990) *Das Mittelmeer und die mediterrane Welt in der Epoche Philipps II.* Frankfurt a. M.: Suhrkamp.

Braudel, Fernand; Duby, Georges; Aymard, Maurice (2006) *Die Welt des Mittelmeeres. Zur Geschichte und Geographie kultureller Lebensformen.* Frankfurt a. M.: Fischer Taschenbuch.

Camus, Albert (1953) *Der Mensch in der Revolte.* Reinbek: Rowohlt.

Camus, Albert (1978) *Christliche Metaphysik und Neoplatonismus.* Reinbek: Rowohlt.

Camus, Albert (1992) *Zwischen Ja und Nein. Frühe Schriften*, ur. Brigitte Sändig. Leipzig: Kiepenheuer.

Camus, Albert (1995) *Hochzeit des Lichts. Impressionen am Rande der Wüste.* Zürich – Hamburg: Arche.

Freyer, Hans (1955) *Theorie des gegenwärtigen Zeitalters.* Stuttgart: DVA.

Kojève, Alexandre (1991) »Das lateinische Reich«. *Tumult* 15, 92–122.

Radisch, Iris (2013) *Camus. Das Ideal der Einfachheit.* Reinbek: Rowohlt.

Todd, Oliver (1999) *Albert Camus. Ein Leben.* Reinbek: Rowohlt.

Henning Ottmann

Mediterranean Thought

Abstract

In L'Homme révolté Camus developed an enigmatic "Mediterranean philosophy". In this paper it is shown how Camus saw in this philosophy his answer to the "revolt" of the 19th and 20th century. Furthermore, it is a philosophy which has a political background in French politics, which hitherto has been overlooked.

Key words

Albert Camus, Mediterranean philosophy, politics, Europe